

Közgazdasági Szemle, LII. évf., 2005. július–augusztus (785–790. o.)

Tóth István György: Jövedelemeloszlás A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig

Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó,
Budapest, 2005, 334 oldal

Az elmúlt 15 évben számos cikk és könyv – főleg tanulmánykötet – jelent meg a magyar jövedelemeloszlás rendszerváltás utáni alakulásáról. Ennek ellenére Tóth István György könyve komoly hiányt pótol. A szokásoktól eltérően a recenzió indításaként nem vállalkozom a legfontosabb előzmények felsorolására, hiszen a szóban forgó kötetnek már az első lábjegyzete is több mint 70 hivatkozást tartalmaz. Ez a kötet részben éppen azért hiánypótló, mert rendet teremt a téma sokrétű és szerteágazó irodalmában. „A jövedelemeloszlás témakörében tehát egy olyan elméletet keresünk, amely magyarázni képes az egyenlőtlenségek alakulásának dinamikáját [...]. Ez a tanulmány első lépés ebben a folyamatban: szisztematikusan összegyűjti az eddigi eredményeket, és igyekszik őket egységes keretbe helyezni” (10. o.) – tűzi ki könyve programját a szerző a bevezetőben (eredményeken a magyar jövedelemeloszlásra vonatkozókat értve). Tóth István György az első, aki erre a feladatra vállalkozott, és könyvével igen magas színvonalon teljesítette.

Egyrészt szisztematikusan összegyűjtötte, érdemben feldolgozta és rendszerezte a témában eddig elért eredmények jelentős részét, nagy segítséget nyújtva ezzel nemcsak a magyar jövedelemeloszlás, a jövedelmi egyenlőtlenségek és a szegénység alakulása iránt érdeklődő kezdő olvasónak, egyetemi hallgatónak, hanem azoknak is, akik az évek során már szinte minden hivatkozott tanulmányt olvastak.

Másrészt egységes módszertani keretbe foglalta és következetesen alkalmazta a háztartási adatfelvételek elemzése során használatos eszközöket. „A módszertani kérdésekkel foglalkozó ilyen mértékű terjedelmi túlsúlyt az olvasó akár aránytalannak is tekinthetné” – írja Tóth István György könyve összefoglaló fejezetében (227. o.). Éppen ellenkezőleg, számomra ez jelenti a kötet egyik fő vonzerejét: az olvasó mindig pontosan tudhatja, hogy az egyes számok mit jelentenek, és mire kell ügyelni az értelmezésük során. A szerző példaadó gondossággal elemzi az alkalmazott módszerek, mutatók előnyeit és hátrányait. Szívem szerint a könyvet kötelező olvasmánnyá tennem minden „anekdotikus adatra” hivatkozó gazdasági újságíró, minden gazdaság- és szociálpolitikus, sőt, tudományos dolgozó számára, aki valaha is kimondott vagy leírt ilyesféle slendrián mondatokat: „Magyarországon az elmúlt években az egyenlőtlenségek x -szeresükre nőtek”.

A kötet törzsét jelentő – a magyar és helyenként nemzetközi jövedelemeloszlásra vonatkozó kutatási eredményeket tartalmazó – *Adatok és értelmezések* című második rész valóban keretbe foglalja az inkább tankönyv jellegű *Elméletek és feltevések* című első rész és a módszertani részleteket rendszerező, részletesebben bemutatató *Függelék*.

Az 1. fejezet a személyek (háztartások) közötti jövedelemeloszlás kialakulására vonatkozó pozitív és normatív elméleteket tekinti át röviden, mintegy 20 oldal terjedelemben. Ennek keretében Pareto általános jövedelemeloszlási törvényével kezdve, az emberi tőke elméletén, Keynes abszolútjövedelem-, Friedman állandójövedelem- és Duesenberry relatívjövedelem-hipotézisén át az életciklusmodellekig és a kognitív tényezők szerepéig számos elméletről esik szó. A fejezet második része a jövedelemkülönbségek értékelésével, megítélésével, egyenlőség–egyenlőtlenség és igazságosság viszonyával kapcsolatos

teóriákat vesz sorra. Az ismertetés jó áttekintést ad a témával kapcsolatos alapvető elméletekről, és eligazít a legfontosabb olvasnivalókban.

A 2. fejezet a pozitív és normatív statisztika fogalmi kérdéseit és elemzési eszköztárát tekinti át, amit három részre osztott függelék egészít ki további részletekkel. A szerző az összefoglalásban is rámutat: „a jövedelemeloszlás mérőszámai nemcsak egyszerűen a leírást és a statisztikai jellemzést támogató segédeszközök, hanem [...] általános morálfilozófiai tartalmakat, normatív kontextusokat rejtenek el vagy fednek fel” (227. o.). Különösen igaz ez a szegénységgel kapcsolatos mutatókra. A tárgyalás nagy erénye, hogy ezt a szempontot mindvégig szem előtt tartja, esetről esetre gondosan körüljárja a lehetséges értelmezési mezőket, pontosan rámutatva az egyes mutatók alkalmazási területeire és mögöttes jelentéstartalmaira.

A szerző először ismerteti a társadalmi jóléti függvények fogalmát, majd sorra veszi és értelmezi az egyenlőtlenségi mérőszámokkal kapcsolatos alapvető axiómákat, valamint az ezekből levezethető mutatókat (az Atkinson-indexek, illetve az általánosított entrópia indexcsaládja). Kisebb részt a főszövegben, nagyobb terjedelemben a függelékben szisztematikusan sorra veszi a legfontosabb szegénységi indexeket, kitér a jövedelmi mobilitás mérőszámainra is. Az ismertetés igazán átfogó és rendszerezett, talán csak az egyenlőtlenségi mérőszámokat és a mobilitást összekapcsoló Shorrocks-féle mobilitási mutatót hiányolhatjuk.¹ Rendkívül hasznos, hogy a függelékben magyar adatokat használva, részletesen bemutatja, hogy a legfontosabb egyenlőtlenségi mutatók a jövedelemeloszlás mely részeire érzékenyek.

Mivel a szerző maga is részben kézikönyv jellegű használatra szánta művének ezt a részét, ezért néhány apróbb hiányosságot is meg kell említenünk. Megkönnyítette volna az áttekintést egy egységesebb jelölési rendszer alkalmazása. Több apró képlethiba is előfordul, és egy kisebb hiba csúszott az egyenlőtlenségi axiómák ismertetésébe: a jövedelemátfordítás függetlensége (*translation invariance*) nem enyhébb feltétel a skálafüggetlenségi axiómánál, hanem attól eltérő fogalom. Egy-két mutató esetében a függelékben is pontatlan a skálafüggetlenség szerinti értékelés.

A módszertani fejezet második része és a hozzá kapcsolódó 20 függelék a későbbiekben használt alapvető fogalmak kiválasztásának szempontjait és pontos meghatározásukat járja körül, kitérve a mintavételi és egyéb eredetű adathibákkal kapcsolatos legfontosabb kérdésekre is. Különösen tanulságos a háztartások méretgazdaságosságát figyelembe vevő különböző ekvivalenciakálák átfogó, az összehasonlítás szempontjait szem előtt tartó elemzése.

Fontos a vizsgálatok időhorizontjához kapcsolódó észrevétel is: egy rövidebb időszakot magában foglaló hosszabb periódus alatt kisebbek az egyenlőtlenségi mutatók értékei. Ez a megállapítás egyébként matematikai szükségszerűség – amint azt Shorrocks említett cikkében kimutatta – minden olyan egyenlőtlenségi mérőszám esetében, amely az átlaghoz viszonyított relatív jövedelem konvex függvénye. Így téves az a feltételezés, hogy az emberi életpálya egészére nézve „nagyobb egyenlőtlenségeket regisztrálnánk, mint amit egy néhány éves időszak összegzése során kaphatunk” (292. o.).

A kötet 3. fejezetének első négy alpontja a jövedelemeloszlás időbeli változásának magyarázatául szolgáló egy-egy elméletet, illetve elméletcsoportot mutat be. Az első alfejezet Kuznets elméletét, a Kuznets-görbével kapcsolatos megfontolásokat és vitákat ismerteti. A következő alfejezet Tinbergen modelljén keresztül a technológiai fejlődés és a felsőoktatási expanzió versenyfutásával foglalkozik. A 3.3 alfejezet több, a jövedelemeloszlás

¹ Shorrocks, A. F. [1978]: Income Inequality and Income Mobility. *Journal of Economic Theory*, 19. 376–393. o.

és a gazdasági növekedés kapcsolatát vizsgáló modellt mutat be, külön kitérve a mediánszavazó elméletére. Végül azokkal az ezredforduló táján keletkezett legfontosabb „elméletalkotási kísérletekkel” foglalkozik, amelyek a gazdasági rendszerváltás és a jövedelemeloszlás alakulása közötti összefüggéseket igyekeznek feltárni. Elsősorban Milanovic, Coricelli és a Flemming–Micklewright-szerzőpáros modelljeit emeli ki, amelyek Kuznets elméletének egyfajta adaptációiként is felfoghatók.

A kötet második része lehetőséget ad arra, hogy „megvizsgáljuk, az általunk talált empirikus eredmények mennyire vannak összhangban a felvázolt elméletek által körvonalazott történetekkel” (103. o.). Az empirikus eredmények a rendszerváltás előtti időszakra vonatkozóan a KSH jövedelemfelvételein, az azt követő évekre pedig a Tárki magyar háztartáspaneljén, majd háztartásmonitorján alapulnak. A kötetnek ez a része nemcsak több mint 10 éves kutatómunka tapasztalatait foglalja össze, hanem egy hatalmas méretű kutatósszerző munka eredményeit is hasznosítja. Tóth István György, aki a Tárki vezérigazgatója, több éve egyik szerkesztője a Tárki adatfelvételeit feldolgozó *Társadalmi riportoknak*. Az empirikus rész a szerző saját eredményeinek bemutatásán túl feldolgozza szinte a teljes, a Tárki adatainak elemzésén alapuló irodalmat. A recenzió keretei nem teszik lehetővé, hogy a felhasznált tanulmányok, cikkek, könyvek akár csak legfontosabbjait is megemlítssem, ezért a második rész ismertetése előtt a szerzőre hagyatkozom a legfontosabb szerzőtársak kiemelésékor: *Andorka Rudolf, Michael F. Förster, Kolosi Tamás, Spéder Zsolt és Szívós Péter*.

A 4. fejezet a foglalkoztatás, a munkaerő-piac és a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulását, a köztük lévő kapcsolatokat vizsgálja, rendkívül tág időhorizonton, helyenként 100 évre visszamenően. A rendszerváltás sokkjának bemutatását nemcsak magyar, hanem a visegrádi országokra kiterjedő nemzetközi adatokkal is illusztrálja. Tárgyalja a foglalkoztatás drasztikus visszaesését, a foglalkoztatottság, a munkanélküliség és az inaktivitás időbeli alakulását. Ezzel kapcsolatban fontos megállapítás, hogy a rendszerváltás első szakaszában „az inaktivitás növekedését egyszerre okozta a gazdasági átrendeződés miatt fellépő nyomás és a jóléti rendszerek felől jelentkező szívó hatás” (123. o.). A fejezet egyik legizgalmasabb része a kor–kereset profilok 1992 és 2000 közötti változásának bemutatása az iskolai végzettség szerinti kategóriákban.

Számomra a magyarországi jövedelemeloszlás sajátosságairól szóló 5. fejezet jelenti a kötet egyik csúcspontját. Ebben a szerző összefoglalja és egységes szerkezetben ábrázolja a jövedelemegyenlőtlenséget és szegénységet mérő legfontosabb mutatók 1962 és 2003, illetve 1987 és 2003 közötti idősorait (amelyek a rendszerváltás előtti évekre vonatkozóan az Atkinson–Micklewright-szerzőpáros, az 1992-től kezdődő időszakra vonatkozóan pedig a Tárki adatai alapján készültek). Megállapítja, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése valójában már a rendszerváltás előtt, 1982-től kezdődően megkezdődött. Ez a folyamat a rendszerváltást követően felgyorsult, amit 1996 és 2000 között egy nagyon kicsit emelkedő, inkább stagnáló trend követett. Az egyenlőtlenségek változása, legalábbis a vizsgált időszak egy részében, elsősorban a szélső decilisekben élők jövedelmi helyzetének alakulásával volt összefüggésben.

Rendkívül érdekes a foglalkoztatás, a reáljövedelem és a szélső decilisek jövedelemarányának változását egymással összefüggésben bemutató elemzés. Megállapítja, hogy „amikor a foglalkoztatás és a reáljövedelmek egyaránt és jelentősen csökkentek, a jövedelemegyenlőtlenségek erősen nőttek” (152. o.). A nemzetközi összehasonlítások pedig azt mutatják, hogy a – közhiedelemmel ellentétben – a magyar jövedelmi egyenlőtlenségek nem kiugróan magasak.

A 6. fejezet a szociálpolitikának az egyenlőtlenségekre gyakorolt hatását elemzi. Nemzetközi összehasonlítás alapján viszonylag szoros – értelemszerűen negatív előjelű – összefüggést mutat ki a jóléti támogatások és a szegénységi ráták nagysága között. Az egyes

jövedelemtípusok eloszlási jellemzőit, a koncentrációs együtthatókat vizsgálva – és látványos grafikonokon ábrázolva – megállapítja, hogy míg a nyugdíjak egyfajta „középosztályos” mintát mutattak, addig a rendszerváltás utáni időszakban fokozatosan növekedett a különböző segélyfajták (munkanélküli, anyasági stb.) és a családi pótlék célzottsága, a kereseti egyenlőtlenségek mértékét tompító hatása. Ebben persze szerepet játszik az is, hogy ezeknek a segélyeknek, támogatásoknak a legfőbb alanyai – a munkanélküliek, a gyermeknevelési ellátásban részesülők és a gyermekek – egyre nagyobb arányban találhatók a legsó decilisekben. Nem találtam igazán meggyőzően alátámasztottnak viszont a 6.1. alfejezet címében is megfogalmazott állítást a társadalmpolitika fáziskéséseiről.

A könyv legizgalmasabb része a jövedelemegyenlőtlenséget meghatározó tényezők relatív szerepével foglalkozó 7. fejezet. A szerző a jövedelmi egyenlőtlenségeknek a népesség alcsoportjai szerint történő tényezőkre bontása révén nagyon fontos megállapításokra jut. A 199. oldalon található összefoglalást kivonatolva, megállapíthatjuk, hogy 1987-ben a jövedelmek egyenlőtlenségére a legnagyobb hatást a háztartások foglalkoztatási összetétele gyakorolta, viszonylag jelentős volt még a háztartásfő iskolázottság szintje szerinti egyenlőtlenségek magyarázó ereje. A vizsgált egyenlőtlenségi mutató (az átlagos logaritmikus eltérés) 1987 és 2003 közötti változását csaknem felerészben magyarázza a foglalkoztatás polarizációjából fakadó strukturális hatás, aminek döntő része 1992-ig következett be. A társadalmi csoportok közötti polarizáció viszont leginkább az iskolázottság dimenziójában jellemző. Jelentős a magyarázó ereje az etnikai különbségek mentén megvalósuló jövedelmi szórás növekedésének is. Az iskolázottság megváltozott szerepét a szerző korcsoportok szerinti bontásban is megvizsgálja.

Mindezek alapján lehetőség nyílik arra, hogy a jövedelmi egyenlőtlenség változásának az 5. fejezetben bemutatott szakaszait pontosabban körül tudjuk írni. Míg a transzformációs átalakulás első szakaszának egyenlőtlenség-növekedését elsősorban a foglalkoztatási átrendeződés határozta meg, addig a második szakaszban (1992 és 1996 között) inkább az iskolázottsági szintek közötti egyenlőtlenségek növekedése magyarázta. Az 1996 és 2000 közötti lassulás után, a gyors gazdasági növekedés időszakában az egyenlőtlenségek ismét növekedni kezdtek. Ha ez a jelenség nem átmeneti ingadozás, akkor komoly kétségeket kelthet a 3. fejezetben ismertetett elméletek némelyikének relevanciájával kapcsolatban.

A 8. fejezet az egyes társadalmi-demográfiai csoportok elhelyezkedését vizsgálja a jövedelemeloszlásban. Ennek során a szerző a jövedelmi csoportokat a mediánjövedelem százalékos sávjai alapján határozza meg és társadalmi-demográfiai jellemzők (háztartásfő neme, életkora, iskolázottsága, gyerekszám stb.) szerinti összetételüket vizsgálja. Ennek az egyébként rendkívül alapos vizsgálatnak egyik hátránya azonban, hogy magyarázó modell hiányában nem tudjuk, az egyes jellemzők közül melyek azok, amelyek önmagukban és melyek, amelyek csak az összetételi hatások révén meghatározóak. Ezen a problémán lép túl a szegények, illetve a gazdagok közé kerülést elemző két logisztikus modell. A modellek azt mutatják, hogy a legnagyobb differenciáló hatása az iskolai végzettségnek van. Ezt követi a munkaerő-piaci státus, valamint a háztartásfő etnikai hovatartozása. Fontos eredmény, hogy ezekben a modellekben nagyon gyengék, vagy éppenséggel nem szignifikánsak a háztartásfő nemére, életkorára, valamint a szegénység esetében a településtípusra vonatkozó változók. Ezek tehát alapvetően az összetételi hatások által befolyásoltak.

A tanulmány eredményeit összegző 9. fejezetet egy utószó követi. Ebben a szerző az egyenlőtlenségek percepciójával kapcsolatos legfontosabb kérdéseket elemzi, elsősorban annak okát kutatva, hogy a magyar társadalom többsége sokkal nagyobbban látja az egyenlőtlenségek növekedését, mint amilyen az a valóságban volt, és meglehetősen magas az életszínvonalal, anyagi helyzettel való elégedetlenség. Az elemzés legfontosabb

eszköze a referenciacsoportok elmélete, de kitér az 1. fejezetben ismertetett néhány elméletre is. A referenciacsoportok kapcsán új szemszögből tekinthetünk arra a már bemutatott jelenségre, hogy azokban az időszakokban, amikor az egyenlőtlenségek kevésbé nőttek, vagy stagnáltak, a belső átrendeződések, strukturális változások eredményeként számos társadalmi csoport tapasztalhatott változást saját referenciacsoportja jövedelmében.

Fontos megállapítás, hogy „a társadalmi mobilitás hozzájárul a társadalmi integrációhoz és politikai stabilitáshoz” (241. o.). Ennek kapcsán megemlítem, hogy a növekvő elégedetlenségben szerepet játszhatott a relatív jövedelmi mobilitás 1993 és 2001 között kimutatható folyamatos csökkenése. A fejezet végén, az egész kötet mondanivalójának összegzéséeként, a társadalom- és gazdaságpolitika legfontosabb feladataként az oktatás erőteljes fejlesztését és a foglalkoztatás bővítését jelöli meg.

A kötet egyes fejezeteinek részletes ismertetése bizonyítja, hogy igen nagy ismeretanyagot görgető, adat- és részletgazdag, ugyanakkor az elmúlt évek társadalmi változásainak néhány átfogó folyamatára is fényt derítő műről van szó. Hiányérzetet talán az kelthet az olvasóban, hogy kevés helyen sikerült összekapcsolni az ismertetett elméleteket és az empirikus tapasztalatokat.

Befejezésül a kötet számomra egyik legnagyobb pozitívumát emelném ki, az állandó önreflexiót. Szinte nincs az elemzésnek olyan pontja, ahol a szerző ne figyelmeztetné az olvasót: vigyázat, ezt másképpen is lehetne csinálni, az alkalmazott módszernek lehetnek hátulütői is. Ezt az attitűdöt jól jellemzi az egyik alfejezet címe: *Egyéb okok arra, hogy bizonytalanok legyünk az eredményeinkben*. Nincs ennél gyümölcsözőbb megközelítésmód sem a kutató, sem a tanár, sem a diák számára.

Molnár György